

Aşiq sənətini tədqiq edən alimlərin böyük əksəriyyəti hesab edir ki, bu qədim sənətin kökü Güney Azərbaycan-dan, Qaradağdan rüşelənib cəmi türk ellərinə yayılıb. Mifologiyada isə saz alətinin yaranışı birbaşa Adəm peyğəmbərə bağlıdır. Ana kitabımız "Dədə Qorqud"da isə Dədəmiz Qorqud qopuz götürüb boy boylayıb, soy soylayır...Bütün faktlar göstərir ki, aşiq-ozan sənəti, saz aləti türk xalqına məxsusdur, onun milli kimlik ünvanıdır, pasportudur.

Ümumiyyətlə, Azərbaycanın Quzeyində də, Güneyində aşiq sənəti çox zəngin tarixi inkişaf yolu keçib, aşiqlər bir-birindən öyrənib, aşiq mühitləri bir-birindən qidalanıb, bəhrələni. Doğrudur, XX əsrdə aşiq sənətinin başına çox bəlalər gətirilib, Pəhləvi şahları dövründə Güneydə saz aləti, aşiq sənəti 40 ildən çox bir müddətdə qadağan olunub, Sovetlər dövründə Quzeydə isə aşiq sənətini xeyli dərəcədə ideoloji təbliğata qoşa biliblər. Amma bunlara baxmayaraq, bu sənət Azərbaycanın Güneyində də, Quzeyində də öz kökü üzərində yaşayıb...

Azərbaycanın Güneyində aşiq sənəti öz daxili gücünü hər zaman qoruya bilib, klassik irsimizə sahib duranlar az olmayıb.

Güney Azərbaycan aşiqlərinin dastan yaradıcılığı da çox maraqlı və unikalıdır, burada məhəbbət, qəhrəmanlıq dastanları xüsusi seçilir.

Aşiq Abbas Tufarqanlıın, Aşiq Qurbaninin, Tikmədaşlı Xəstə Qasımının adı ilə dastanlar mövcuddur.

Tədqiqatçı Səadət Abbasova məqaləsində qeyd edib ki, Güney ozan-aşiq sənətindən VI əsrdə aşiq Qurbani, XVII əsrdə Aşiq Abbas Tufarqanlı, XVIII yüzillikdə Xəstə Qasım Tikmədaşlıının qiymətli irsi Azərbaycan xalq dastançılığının ən zəngin nümunələri sırasındadır. "Otaqlı aşiqlərinin zamanadaşları zəngin yaradıcılığı çağdaş aşiqlərin (Səlcuq Şəhbəzi, Hüseyn Cavan, Əziz Şəhnəzi, Dərviş Vahabzadə və s.) simasında uğurla davam və inkişaf edir. Güney dastançılığı hər şeydən əvvəl, ayrı-ayrı aşiq mühitlərinin çoxsaylılığında seçilmiş və bu çevrədə məktəblərlə təmsil olunmuşdur.

Təbriz-Qaradağ, Suldüz-Qarapapaq, Zəncan, Urmiya, Xorasan-Türkmənistan, Qaşqay və s. aşiq mühitləri bölgə mədəniyyətində dastanlar, aşiq havaları, geyimlər, çalğı alətləri və s. baxımından fərqlilik qazanmışdır. Müxtəlif türk tayfaları olan əfşarlar, aqçoyunlular, xançobanlılar, qacarlar, kəngərililər, muğanlılar, qarapapaq-

lar, ustacılar və s. dastan mədəniyyətinin forma, struktur, dil faktlarına böyük təsir göstərmişdir.

Tarixdən də bəlli olduğu kimi, aşiqlər öz ustalarının yanında illərlə bu sənətin sirlərini öyrənmiş, məhz onlarla birlikdə toy məclislərində, el mərasimlərində iştirak edərək sınaqlardan keçmiş, nəhayət, müstəqil aşiq kimi repertuar toplağa başlamışlar. Saza, ustada hörmət türk milli kimliyinə bağlı ustad-şagird münasibətlərində bu günə qədər öz önəmini qoruyub saxlamışdır.

Ümumiyyətlə, Güneydə yaranan "Abbas və Gülgeç", "Qurbani", "Xəstə Qasımın dastanı" dastanı Azərbaycanın Quzeyində də çox populyardır. Ayrı-ayrı vaxtlarda biz bu dastanları aşiqlərimizin ifasında dinləmişik, böyük zövq almışdıq. Bu dastanlar hər biri qırx gün qırx gecəlik dastanlardır ki, zamanında bunu ustadlar o şəkildə danışmışlar...

Qeyd edək ki, Azərbaycan Aşıqlar Birliyi (AAB) tərəfindən "Xəstə Qasımın dastanı" çap olunub. XVIII əsrin görkəmli el sənətkarı Xəstə Qasım Tikmədaşlıının dastan-rəvayət səciyyəsi daşıyan üç səfərdən söhbət açılır.

Dastanı tədqiq edən aşiq Hüseyn Qoşqarı, nəşrə hazırlayan AAB-in sədri, Əməkdar elm xadimi, professor Məhərrəm Qasımlı, redaktoru isə filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Altay Məmmədli-dir.

Kitaba yazdığı geniş "Ön söz"də professor M.Qasımlının da qeyd etdiyi kimi, həm ustadnamələri, həm gözəlləmələri, həm də ürfani-fəlsəfi şeirləri ilə mükəmməl şair və aşiq kimi ucalan Xəstə Qasımın elin yaddaşında, xüsusən də saz-söz sənədlərinin hafizəsində yaşayan çoxsaylı dastan-rəvayətlərindən üç məşhur səfəri - "Xəstə Qasımın vergi verilməsi", "Xəstə Qasımın Dağıstan səfəri" və "Xəstə Qasımın Şamaxı səfəri"ni mükəmməl şəkildə nəşr etməklə Azərbaycan Aşıqlar Birliyi orta çağ aşiq ədəbiyyatının dəyərli bir örnəyini yenidən döviyyəyə qaytarmış olub.

Bilirik ki, "Aşiq Qərib" das-

Güney Azərbaycanın aşiq sənətində dastan ənənəsinin maraqlı tarixi var..

tanı Borçalı aşiq mühitində çox məşhur olub və bu dastan Borçalı ozanı aşiq Hüseyn Saraçlıının ifasında məşhurluq qazanıb. Sonradan dastanı bir qədər fərqli formada aşiq Kaman-dar Əfəndiyev danışmış. Hər iki sənətkar bu dastanı özünəməxsus gözilliklə danışmış.

"Aşiq Qərib" dastanı haqda film də çəkilib. Filmdə qeyd olunur ki, dastan XVI əsr aşiq sənətinin incilərindən biridir. Filmdə Təbriz, Gəncə və Borçalı aşiqləri bu dastanı deyirlər. Bu mahallar həm aşiq sənətinin geniş coğrafiyasını, həm də Aşiq Qəribin məhəbbətindən ötrü getdiyi yolu əks etdirir.

Rejissor, operator və montaj işi Rəşid Ağamalıyevə aiddir. Filmdə Aşiq Qərib Məmmədov, Aşiq Qafar İbrahimi, Aşiq Mais Gəncəli, Aşiq Murad Kövrək, Aşiq Məhəbbət Xəlili, Aşiq Fətulla Rzayı, Ehtiram Gözəlli (balabanda ifa edir) iştirak edir.

"Qurbani" dastanına gəlincə, bu dastanı isə əslən Göyçə mahalından olan, lakin Tovuzda yaşayan aşiq İmran Həsənovun danışdığı məlumdur.

Çox populyar olan "Şah İsmayıl" dastanı da şübhəsiz ki, güneyli aşiqlər tərəfindən yaradılıb, bir az araşdırsaq onun müəllifinin ya Miskin Abdal, ya da Qurbani olduğunu müəyyən edə bilərik. Əlbəttə, bu subyektiv fikirdir. Yeni bu tədqiqatçılardan görə biləcəyimizdir.

Bu gün araşdırsaq görürük ki, Güneydə ən çox populyar olan dastanlardan biri "Koroğlu"dur, onun Təbriz variantı barədə çox danışılır. Bütövlükdə, "Koroğlu" dastanı bütün Qafqazda, o cümlədən də Anadoluda, Dərbənddə, Güneydə, Borçalıda, Quzey Azərbaycanda, Göyçədə və başqa ərazilərdə çox sevilən dastan olub. Elə bu səbəbdən də onun müxtəlif variantları yaranıb. Təbii, burada qondarma, süni məsələlər də var ki, o da "Koroğluya" yamaq kimi görünür. Biz dədə-baba ustadlardan eşitməmişik ki, "Koroğlu"nun 19 qolu var. Sonra ortaya müəyyən qollar çıxarıldı.

S.Abbasova öz məqaləsində yazır ki, ayrı-ayrı dastanların yayılması və xalq tərəfindən qiymətləndirilməsində müxtəlif aşiq məclislərinin, xüsusilə aşiqlərin toplaşdığı qəhvəxanalarının, çayxana-draxınların böyük rolu olub. Tədqiqatçı doğru qeyd edir, bəli o zamanlar aşiqlərin əsas ifa yerləri çayxanalar, draxınlar və toy məclisləri idi ki, onlar öz bildiklərini camaata çatdırırdılar. O

məclislərdə deyişmə meydanı da qurlardı, aşiqlər bir-birinə qıl-bənd deyirdilər, məğlub olan tərəfin sazı əlindən alınardı...bunlar keçmiş əyümlərdə baş verib. Qayıdaq S.Abbasovanın aradırmasına, o, vurğulayır ki, Güney Azərbaycanda məhz bu mərkəzlər aşiqlərin birliyində, dastan günlərində keçiriləndə böyük rol oynayıb.

"Güney dastanlarının böyük bir hissəsini, sözsüz ki, tarixin sınağından keçən, zaman-zaman xalqın üz-üzə gəldiyi ictimai, siyasi bəlalara qarşı dayanıqlı, mübarizə salnaməsini yaşadan qəhrəmanlıq dastanları təşkil etməkdədir. Təkcə

"Koroğlu" dastanının yazıya alındığı Təbriz variantı Azərbaycan Koroğlusunun milli-psixoloji, qəhrəmanlıq dünyasının dəyərlərini özündə birləşdirir. Güney dastanlarının bu gün müxtəlif aşiq mühitlərində sənətkar sazında yaşayan onlarca variantı məhz eyni zəngin qaynağın xalq arasında "səpələnmiş" qollarıdır.

Ardıcıl olaraq "Dədə Qorqud", "Şah İsmayıl", "Şikari" kimi orijinal dastan mətnləri xalq qəhrəmanlığının tarixi yaddaşında qorunub saxlanmaqdadır. "Dədə Qorqud" motivləri Güneydə Aşiq Səlcuq Şəhbəzi tərəfindən məlum abidənin müxtəlif qollarının dastanlaşdırılması üzərində qurulmuşdur. Yaxud "Şikari" dastanı uzun illər aşiq repertuarında xalq məclislərində oxunsada bir çox hissələri unudulmuşdur.

Bu dastan Nəbi Kobatarian (Azəroğlu) tərəfindən bir araya gətirilmiş, tam 55 saat müddətində dinlənilərək səslə fayllardan götürülmüşdür. Dastanda 18 ustadnamə, 225 qoşma və 65 bayatı mətni qeydə alınmışdır. Bu dastanlar xalqın qəhrəmanlıq salnaməsinin ayrılmaz bir qoludur. Namərdə boyun əyməmək, aciz düşməni bağışlamaq, basdığını kəsməmək, haqsızlığa göz yummammaq, elə xəyanət etməni, namərdi cəzalandırmaq bu dastanların ideya-məzmununda ayrıca bir dəyər təşkil edir.

Qəhrəmanlıq dastanları kimi, məhəbbət dastanları da Güney dastançılığının inciləri sırasındadır. "Qərib və Şahsənəm", "Əsl və Kərəm", "Seyidi", "Əlişah", "Qurbani", "Kəlbi", "Əsəd və Səltənət", "Aşiq Leyсан", "Yadigar və Gülabatın", "Dililqar və Məhcəmal", "Nəcəf", "Bəy Aslan və Hüsniyə" və s. dastanlar öz sevgisindən güc alan, buta verilən sevdalılardan əzab və əziyyətlərdən keçən, əfsanələşən nağıllar üzərində qurul-

muşdur. İstər qəhrəmanlıq, istərsə də məhəbbət dastanlarımızda "Kitabi-Dədə Qorqud" dastanları ilə sələşən motiv və formullar başlıca yer tutur.

Qəhrəmanın doğuluğu, ad qazanması, döyüşü, yalanın ifşası, sevgililərin görüşü, nişanlanma, yuxu və s. formullar bilavasitə ən qədim əbədi abidəmiz "Kitabi-Dədə Qorqud"un dünyasından qaynaqlanıb.

Güney dastançılığında danışarkən aşiq havaları, musiqisi və şeir şəkillərinin məzmununu da ayrıca qeyd olunmalıdır. Ustad aşiqlərin baş pərdədə ("Qurbəti", "Baş Saritel", "Dəmir gözəlləməsi", "Qəmərcanı", "Dilqəmi"), açıq kökdə ("Bayramı", "Şəhbəzi gəraylısı"), şah pərdə kökündə ("Baş divanı", "Xan çobanı", "Heydəri", "Qara Kərəmi"), ruhani pərdəsində ("Şah Xətəisi", "Təbriz nisgili", "Qaradağ təcni") ifa edilən havaları həm də ozan sənətimizin səs-musiqi dünyasının əvəzolunmaz inciləridir.

Aşiq havalınının xalq mərasimlərində, ayrı-ayrı aşiqlərin yaradıcılığında cilalanması sonrakı mərhələdə əsas havalara qoşulan daha mükəmməl nümunələr yaratmışdır. "Kərəm" havası bu baxımdan həm də "Yorğun Kərəm", "Çiğalı Kərəm", "Hicran Kərəmi", "Kərəm ağrısı", "Kərəm divanisi", "Kərəm zarıncısı", "Kərəmi", "Zəncirli Kərəm" və s. aşiq musiqisinin zənginliyində formalaşmışdır. Bütün hallarda aşiqlərin sazında yaranan, yaşayan bu havalar tarixə qovuşan şam davullarının səhrindən, mistik akustikasından yol alaraq yeni dövrdə öz müqəddəsliyini bərpa etməkdədir"-deyər tədqiqatçı qeyd edib.

Güney Azərbaycanda ozan-aşiq sənətinin müsair inkişafına şübhəsiz, Quzey Azərbaycan aşiqləri xüsusi yön, istiqamət verir. Bu gün Güneydə aşiq sənətinə böyük maraq və sevgi var. Bəzi söhbətlərimizdə güneyli aşiqlər deyirlər ki, bu gün orada o zülmərlər içində aşiq sənətini çox böyük əziyyətlə yaşadırlar. İndiyə qədər sənətin ayaqüstə qalmaqda isə Quzey aşiqlərinin rolunu olduğunu deyirlər. Əlbəttə, Güney Azərbaycanda aşiq mühiti bir neçə məktəbi əhatə edir və hər məktəbin də özünün öz yolu, öz üslubu var ki, biz o fərqliliyin gözəlliyini hər an görürük. O da faktıdır ki, Güney Azərbaycan aşiqləri dastanlarımızı danışmaqla dilimizi, tariximizi təbliğ edirlər. Dastanlar xalqın yaddaşındadır, bu yaddaş isə hər zaman diri qalmalıdır.